

«փոքր որը տղաքներ» ինքզինքնին հոգալու անկարող էին, և մասնաւորապէս կը ծառայէին բանտարկեալ մարդոց: Տարիքոտ այրիներու ծառայութեան մասին եղած ակնարկութիւնը կը հասկցուի ամէն անոնցմէ, որոնք կը յիշեն Ա Տիմ. Ե. 9—10 համարները: 10

(Շարունակելի)

ԳՐԻ ԳԻԻՏԸ ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

Ա Ի Ե Տ Ա Ք Ե Ր

ԳԵՈՐԳ - ՄԵՍՐՈՊ

Հայ ժողովուրդը կը տօնէ այսօր իրապէս ազգային տօն մը: Հայ պատմութեան մէջ առաջին անգամն է, միակը, որ Հայութիւնը, որպէս հաւաքական միութիւն, առանց դաւանանքի խտրութեան, առանց կրօնական, քա-

Պոլսոյ մէջ Արգար Դպիրի սպած գիրքերուն հեռանդրոսը

ղաքական, ընկերային այլազան ըմբռումներու խտիրին, կը հանդիսադրէ իր պատմական Յոբելեանը: Մեր կեանքին մէջ առաջին անգամն է որ Հայ Լուսաւորչականը, Հայ Բողոքականն ու Հայ Կաթողիկը, մէկ դրօշի, ազգային դրօ-

10 «Որքեւարին որդեւարիներուն կարգը թող սեւուի, որ վաթսուն տարուքնէ պակաս չէ, մէկ էրկան կին եղած, բարի գործերով վկայուած, եթէ զաւակներ մեծցուցած ըլլայ, եթէ չիւրբը ընդունած ըլլայ, եթէ սուրբերուն ոտքերը լուացած ըլլայ, եթէ նեղեալներուն օգնութիւն ըրած ըլլայ, եթէ ասէն ծեսակ բարեգործութեան մէջ յարատեւած ըլլայ»:

շին, տակ կը խմբերգէ իր զարթումին ներթողեանը:

Այս տեսարանը աւելի քան կազդուելի է ու մխիթարական:

Շուրջ 15-20 տարի առաջ, կրք այս տողերը գրողը դեռ պատանի մըն էր, մանուկ մը, տակաւին կը լսուէին այն խոր խտիրը բարացուցող երեւոյթներ, որոնք կը բաժնէին միեւնոյն արիւնը կրող ցեղը՝ մէկ քանի հատուածներու: Ազգութիւնը համազօր էր այն ատեն կրօնական դաւանանքի, Բողոքականը միլիոն մը կը նկատուէր այն տխուր օրերուն, Կաթողիկը միլիոն մըն էր, Լուսաւորչականը՝ միլիոն մը: Երեք ազգեր կային մէկ ազգի մը, ինչ կ'ըսեմ, մէկ փոքրիկ համայնքի, մէջ:

Մենք, Լուսաւորչականներս, կը տօնէինք մեր Ազգային Սահմանադրութեան քարտեւանները, որոնք կարծես չէին խօսեր այլ դաւանակից մեր համարիւններուն: Անոնք ալ իրենց ուրոյն տօներն ունէին, տօներ՝ որոնց հանդէպ անտարբերութիւնն ու նոյնիսկ արհամարհանքը կը ծնէր յաճախ մեր չըջանակներուն մէջ: Բաժնուած էինք:

Այն օրերէն ի վեր քիչ տարիներ անցան բաղդատմամբ անցեալի երկար դարերուն, բայց այս վերջին տարիներու մէջ Հայը դարեր արժող տառապանք մը ապրեցաւ, Հայը, առանց դաւանական խտրութեան, առաւել կամ նուազ չափով, անցաւ քուրայի մը, հայոցի մը մէջէն, ուրիշ դուրս կու դայ այսօր միաձոյլ զանգուած մը զառնալու կատարեալ ընդունակութիւններով:

Հայուն տառապանքը Ազգային միութիւնը ծնաւ:

Այդ Ազգային միութեան նուիրականացումն է այս օրուան տօնը, որ 1500ամեայ անընդհատ ու անվհատ աշխատանքի մը արդիւնքն է կարծես, որ 15 դարու երկունքի մը ծնունդն է անտարակոյս:

Հայ միտքի, Հայ զարթումին փառաբանութիւնն է այս յօգեւիանը, որուն խորհրդանշանը Հայ այբուբենքն է անշուշտ:

Հայ գիրը իր պատմութիւնն ունի, իր ծնունդն ու դարգացումը, իր դերն ու արդիւնքները, որոնց մասին հոս չէինք կրնար երկուր խօսիլ:

Երկու խօսք միայն:

Հայ Գիրք դիւան է Տարօնցի մեծ վարդապետին՝ Մեսրոպին, որ իր խուզարկութեան ու տքնութեան կնիքն է դրած անոնց վրայ:

Հայ կեանքի է՛ն մեծ հանգրուանն է բացած ան: Այդ Գիրքը ստեղծագործած են Հայ գրականութիւնը կամ դպրութիւնը, որ իր կարգին՝ Տպագրութեան օժանդակութեամբ՝ պատճառ դարձած է Հայ Լեզուի պահպանումին ու զարգացումին, Հայ Եկեղեցիի հայացումին, Հայ Մտքի զարթումին ու բեղմնաւորութեան, Հայ Ազգութեան ինքնուրոյն գոյութեան:

Հրոչալի ու գեղեցիկ արդիւնք:

Տարակոյս չկայ որ Հայ Գրչութեան կատա-

ՄԵՍՐՈՊ ԳԻՐԿ (Թոխարցի)

րած կարեւոր ու դնահատկի ազդեցութիւնը մեր կեանքին վրայ չատ աւելի փոքր ու ճիշդ կը մնայ բաղդատմամբ այն հսկայ դերին, զոր խաղացած է Հայ Գիրք՝ տպագրութեան մուտքէն ետքը:

Այն օրէն ի վեր երբ Մեսրոպեան տաւերը սկսան սեղմուիլ մամուլներու տակ, Հայ Գրականութիւնն ու Միտքը սկսան նոր թռիչք առնել ու աւելի եւս բեղմնաւորիլ:

Մեղապարտ Յակոբները, Աբգար Դպիրներն ու իրենց Սուլթան Շահ որդիները, որոնք Հայ տպագրութեան առաջին աշխատակորները եղան, բացին այն ճամբան, դժեցին այն ուղին, որ պիտի առաջնորդէր իրենցմէ ետքը հայ մտաւորական կեանքը:

Անոնցմէ յետոյ Հայ մտքի ու տպագրութեան սատարները չեն պակտիր ալլելս, հետ-

զհետէ Հայը կ'սկսի լոյս փնտռել կիւթթէնպէրկի նոր լուսարաչիս գիւտէն: Համալսարհային կեանքի ետուղեովն կը մասնակցի եւ Հայը:

1703 թուականներուն հալածական Հայ մը կ'ապաստանէր Յունաստանի Մեթոն քաղաքը, ուր իրեն համախոհ աշակերտներով շուտով կը կազմակերպէր Միաբանութիւն մը. Մխիթարն էր ադ: Միաբանութիւնը շուտով կը հալածուէր նաև այդ տեղէն ու վերջապէս կը հաստատուէր Վենետիկ, Ադրիականի է՛ն հին ու է՛ն գեղեցիկ քաղաքներէն մին, Ս. Ղազար կղզին:

Հայ մամուլը կ'սկսի ճանչել հան, կ'արտադրէ գրքեր, «մատեններ», որոնք Հայուն վե-

ՄԱՌԻԹՄԱՆՇԱՀ
(Աբգարի որդին) Մարտ Անտն

րածնունդը կը կոթողեն: Հայ գրչագիրները, առաջին անգամ առատ ու խնամուած, կ'սկսին բազմապատկուիլ, տպագրուիլ, Հայ լեզուի բառարանն ու քերականութիւնը կը շինուին, արեւմտեան մտքի երկիրը կը հայանան, ու կը տարածուին, կը սփռուին աշխարհի ամէն անկիւնները, ուր Հայը ապաստան է գտած: Հայուն պատմութիւնն ու աշխարհագրութիւնը, հայրենի հողն ու ջուրը գուրգուրոտ ուսումնասիրութեան առարկայ կը դառնան:

Հայ կաթողիկէ այդ Միաբանութիւնը, բայց Հայուն վերածնունդի գործին մէջ լուսագոյն դերն է կատարած: Արդարև Հայկազնեան, Բաւարաններու, Պատմութիւններու և Հնաստութիւններու կողքին, կրօնական, նոյնիսկ դաւանամտիկ հրատարակութիւններ եւս լոյս

նիւթերով: Ետեւարանը «մեծ արդիւնք ունեցած է արդի լեզուին զարգացման պատճառովեան մէջ: — Այսպէս կը գրէ Հ. Գր. Վ. Գալեմբարեան իր «Պատմութիւն Հայ Կրօնութեան գործին մէջ. «Մինչև իր օրերն հրատարակուած լրագրաց մէջ ինքն առաջին անգամ կը սկսի խնամք մը ցուցնել Տաճկահայոց լեզուն մաքրելու և զսկսու, կը ճնշի օտարազգի բաներն լրագրաց հորիզոնէն մերժել և Հայերէն

կ'երեւայ: Ի՞նչ է այս թերութիւնը: — Ըսելու պէտք չկայ, ով որ Ետեւարան մը և անկէ ետեւ հրատարակեալ Հայ Բողոքական լրագիր մը ձեռք առնու, կը զանէ: Կարծես երկուքն ալ նոյն տարինբու, նոյն ժամանակի գործեր են, նոյն գրչի, նոյն հոգւոյ, երկուքն ալ բովանդակութիւնը նոյն, ոճը նոյն: Երկուքն ալ ժամանակակից ազգային խնդրոց, ժամանակին պիտոյից անձանօթ, երկուքն ալ չին գրեր ազգին որեւէ մէկ իրեն վրայ, և կամ եթէ գրեն, այնպէս ցանցաւ և հարեանցի՞ որ գիտաւորի մը պէս հազիւ տարինբու մէջ անգամ մը կ'երեւայ... Ըսենք ուրիմն միով բանիւ, որ Հայ Բողոքական լրագրութիւնը կ'ապրի ոչ թէ ազգին մէջ, այլ հետու յանգրիա, և աւելի հետու յԱմերիկա:»

1835 Շ. ՏԵՎԵՐԵՆԻ ԳԻՏՆԵԱ ՔԻՏՆԱԿՆԵՐԸ

Ե. Գ. Ե. Բ.

Այսինքն իր գտնուած երկրորդուն լեզուն մէջ որ և բնականաբար սահմանները, իրեն հարկուող կենդանի մըն է՝ երկնի ծառայութիւնը կատարելու: Ըստ աշխարհային կրօնի որ Լեզուայի ու Արդարաւոր մէջ ալ մտայ ա կենդանի, բայց ի յաջորդաւ որո՞՞նք տակ որտե՞ր տե՞րն են: շատով կրնան ընել:

Արտիստը՝ կրնայ որ, շատ ժամանակ է զի որ և կենդանի բնութիւնը կրն և իրենց անյոր երկրոր կն զտառական բարեկարգութիւն որ, ո՞նք ու բնականութեան պահպանութեանը համար ինչ բարիք որ յառա՛ կրն ըրէ, պէտք է իստապահել թէ բոլոր ա պիտանի կենդանիին յառա՛ կրնայ:

Արտիստը և բնու գիտաւոր մտաւոր զի կը բաժնուրին մէջն անոնք որ հաստատուած բնութիւն ունին ծովեզրերէն: Ըստ մեծարութիւն ընելով կայրին մէջն անոնք որ լեռները կը բնակին, ու անա՛ ձեռն անգին սաղին կը պարտին

իրենց գտնելու լուր: ու իրենց արդուածն ցած երկնին ընել է: Սակայն ապա տակուն կենդանիները անապ ունանի են: Ըստ մեծ կը հարկուողին: որոնց անկերը կը պարտաւորին ծովեզրերը իջնալ: որ շատ անգամ գծաւորն ձանապարհին մըն է: անոնց ներդրութիւնը Թիմոցուն իստ կենսութեան պահելու համար: Սո՞ւն սիւն Տը Գրագր Վարդիացի ձանապարհող մը անակ կը տարազրէ անոնց անապախութիւնը: «Շուկէ Վլլեմ» (մէկ կը ըր մը ու որ ան ձանապարհողը գնաց) անապային ամենալուծ մէջ բնու առանց ապահովութեան Լարտիային բնութիւնը անոնցմ, քանի մը բնութիւնը հն կուտը բնակելու իրենց երկնին ընելով: Արքի ձանապարհողութեան գտնուածութիւնն ալ որ Լարտիայ գտնուած անապային ամենալուծուն մէջ, աղէկ կ'ընանք թէ անոր ներքին կողմերը՝ մասաւանց մեծ անապանութեան մէջ անակ անապան լեռները կը պարտին զանապան մեծութեան ու պիտանիութեան: որ

Հ. Գալեմբարեանի խօսքերը երկար ընդօրինակեցինք միակողմանի չըլլալու համար ե՛ւ մենք: Ստուգիւ Ետեւարանն ու Աւեսարեւը, մինչև վերջին տարինբու, ցոյց տուած են միապազաղ (monotone) վիճակ մը, զրազուելով միմիայն կրօնա-բարոյական նիւթերով ու մտնալով միջավայրէ: Իրենց առաւելութիւններու կողքին ունին ե՛ւ այս թերութիւնները: Բայց ուրախալի է որ Հայ Գրի Գիւտին ու Տպագրութեան Յրբելաններու շեմքին՝ ինչպէս Աւեսարեւը նոյնպէս և ուրիշ Հայ-Բողոքական պարբերականներ, անշուշտ առանց թողելու իրենց կրօնադաւանական որոշ ուղղութիւնը, կը ներկայանան աւելի անթիւրի քան երբեմն, աւելի ազգային քան առաջ:

Ոչ ոք կրնայ չճանչնալ այդ պարբերականներու ուղղութեան անգամաթիւնը. ամէն մարդ իր հասկացողութիւնն ունի ինչպէս քաղաքական, բնկերային, նոյնպէս և կրօնական խրնգիւններու չուրջ, և ամէն մարդ ազատ է իր ճամբան չարունակելու: Բայց կայ կէտ մը ուր շատ մարդեր, նոյնիսկ բոլոր մարդիկ կը միանան. ազգութեան ու մարդկութեան կապերն են այդ միացման գոգերը:

Անցեալի քայլերը կրնան ունենալ իրենց թերութիւնները, բայց ունին անոնք ե՛ւ իրենց լու կողմը. ամէն քայլ որ կ'ստանուի յառաջգիմութիւն մըն է. Ետեւարանն ու Աւեսարեւն ալ մէջնակ քայլեր կ'ընեն և մեր մէջ, և արհամարհելի քայլեր չեն եղած:

Ամէն գործաւոր իր բաժինը կը բերէ հսկայ չէնքի մը կառուցման մէջ. Ետեւարանն ու Աւեսարեւը, ինչպէս և Հայ-Բողոքական հրատարակութիւններէն շատ շատերը, իրենց բաժինն են բերած Հայ Զարթո՞նքի պատկառելի չէնքին համար:

Կարկի չէ անտեսել զանոնք ու չլիչիկ այս մեծ տօնին այլազան ու երկնեւանդ յիշատակներուն հետ:

Երբէ՛ք չէ՛ք ինչ:

Մեծն զարեւ. — Ընտան. տան:

ընաիր բառեր (Տաճկերէնով՝ հանգերձ) գտնել, և ի հարկաւորութեան՝ նաև հնարել: Բայց չարագրութիւնը միշտ Տաճկերէն երանգով մնաց, քերականական մասին ալ ժամանակին վրիպանաց հետեւելով:

«Չենք կրնար երբ մէկ կողմանէ Ետեւարանի առաւելութիւնները կը տեսնենք միւս կողմէ փակել մեր աչքերն այնպիսի էական և խրատուցիչ թերութեան մ'առջև, որ — ո՛չ, լուծ Ետեւարանի մէջ չէ, այլ — բովանդակ Հայ Բողոքական լրագրութեան մէջ մինչև ցայսօր

